



SLOVENSKO PRE

Všetkých

Návrhy

mimovládnych organizácií
združených v iniciatíve
Slovensko pre všetkých
k formulovaniu

politických programou

Spoločne pripravili:

Amnesty International Slovensko, Asociácia pre kultúru, vzdelávanie a komunikáciu, eduRoma, Centrum pre výskum etnicity a kultúry, Iniciatíva Inakosť, Inštitút SGI, Myslím – centrum kultúry Nepočujúcich, Nadácia Milana Šimečku, Občan, demokracia a zodpovednosť, OZ Antígona, OZ Equity, OZ Možnosť voľby, People in Need Slovenská republika, TransFúzia, Záujmové združenie žien MyMamy

Východisko

„Iniciatíva je o Slovensku, v ktorom sa každý človek môže cítiť dobre a rešpektovane. Podporuje zmenu toho, ako zmyšľame a hovoríme o tejto krajine a o rozmanitých skupinách ľudí, ktorí v nej žijú. Základným cieľom je, aby mali všetci rovnú šancu viesť život, aký považujú za dôstojný a hodnotný. Slovensko pre všetkých preto podporuje zmeny v zákonoch a politikách, ktoré k tomuto cieľu smerujú.

Základným východiskom iniciatívy sú ľudské práva a rešpekt. Práve ľudské práva sú prostriedkom, ako v spoločnosti zabezpečiť rovnováhu a rovnocennosť v zaobchádzaní so všetkými obyvateľmi a obyvateľkami krajiny. A hoci sa niektoré práva môžu v istých situáciách dostať do konfliktu (napr. právo na slobodu vierovyznania rodičov a právo dieťaťa na prístup k informáciám o reprodukčnom zdraví či právo na slobodu prejavu a právo ne byť diskriminovaný), ľudské práva poskytujú rámec na hľadanie spravodlivej rovnováhy medzi nimi.“

Memorandum Iniciatívy Slovensko pre všetkých

Parlamentné voľby predstavujú príležitosť pre politické strany pripraviť sa na riešenie situácie vylučovaných a marginalizovaných skupín ľudí žijúcich na Slovensku. Preto vyššie uvedené organizácie Iniciatívy Slovensko pre všetkých **týmto vyzývajú politické strany, ktoré sa uchádzajú o podporu v parlamentných voľbách v roku 2016**, aby sa vo svojich politických programoch prihlásili k podpore nasledujúcich opatrení týkajúcich sa ochrany ľudských práv, konkrétne práv Rómov, žien, LGBTI ľudí, migrantov a zdravotne znevýhodnených osôb.

Naše návrhy zďaleka nepredstavujú všetky opatrenia, ktoré je potrebné prijať. Sú to návrhy, ktoré na základe našich skúseností považujeme za jedny z najdôležitejších. Ich prijatie by výrazne pomohli vytvárať Slovensko, v ktorom sa každý človek môže cítiť dobre a rešpektovane.

1

Ochrana ľudských práv

Prečo na nich záleží?

Ľudské práva obmedzujú svojvôľu štátu a jeho orgánov. Vyžadujú, aby ministerstvá, obce či mestá aktívne presadzovali opatrenia, ktoré nám všetkým umožňujú žiť dôstojne. Náš momentálny stav môže náhle zmeniť chudoba, zdravotné znevýhodnenie či staroba. Rešpekt ľudských práv je istotou, že bez ohľadu na to, kto ste a odkiaľ pochádzate, sa s vami zaobchádza spravodlivo a dôstojne.

Presadzovanie ľudských práv vyžaduje zmenu obsahu zákonov a fungujúce inštitúcie, ktoré prijímajú opatrenia. Preto navrhujeme nasledujúce opatrenia, ktoré sa týkajú nás všetkých a obzvlášť tých z nás, ktorí sú v spoločnosti marginalizovaní alebo utláčaní pre charakteristiky, ako je farba pokožky, zdravotné znevýhodnenie, pohlavie, vek alebo sexuálna orientácia.

1. Obnoviť inštitút Podpredsedu vlády pre ľudské práva a menšiny

Prečo?

Ide o dôležitú agendu a veľmi konkrétne témy: začlenenie ľudí so zdravotným znevýhodnením, diskriminácia seniorov, pracovné podmienky, diskriminácia menšín a žien na trhu práce, zneužívanie detí, domáce násilie, násilie na základe sexuálnej orientácie a podobne. Ukazuje sa, že zrušenie úradu v roku 2010 bolo nesprávnym krokom keďže agenda zostala nejasne rozdrobená medzi viacero ministerstiev, ktoré nie vždy majú odborné kapacity na to, aby ju vedeli zavádzať do praxe. Momentálne má centrálnu koordinačnú funkciu ministerstvo spravodlivosti, kde ju má mať na zodpovednosti jeden pracovník.

Preto navrhujeme

obnoviť úrad Podpredsedu vlády pre ľudské práva a menšiny, ktorý bude mať k dispozícii kvalifikovaný personál. Téma ľudských práv je prierezová. Podpredseda by preto mal mať kompetencie ako koordinátor vo vzťahu k iným rezortom. Súčasne by mal mať funkciu navrhovateľa opatrení a zákonov, ktoré spadajú do oblasti ľudských práv. Podpredseda by mal následne koordinovať aj Celoštátnu stratégiu ochrany a podpory ľudských práv a prípravu a realizáciu akčných plánov k nej.

2. Prijat' nový zákon o Národnom stredisku pre ľudské práva

Prečo?

Samotná existencia antidiskriminačného zákona nepostačuje na jeho presadenie do praxe. To vyžaduje okrem fungujúcich súdov aj nezávislú inštitúciu, ktorá bude systematicky mapovať situáciu v oblastiach diskriminácie, zbierať dáta o dodržiavaní práv, vyhodnocovať pokrok a najmä poskytovať účinnú pomoc obetiam. Túto úlohu by malo plniť Slovenské národné stredisko pre ľudské práva. Ukazuje sa, že zmena fungovania strediska je nevyhnutná, keďže účinne tieto funkcie neplní.

Preto navrhujeme

prijat' novú právnu úpravu, ktorá zabezpečí nezávislosť (vrátane finančnej) tak, aby nemohlo byť ovplyvňované výkonnou mocou a jeho hospodárenie bolo podrobné kontrole verejnosťou.

3. Nulová tolerancia k etnicky motivovanému násiliu a prešetrovanie prípadov trestnej činnosti príslušníkov Policajného zboru

Prečo?

Neochota vrcholných predstaviteľov štátnej moci odsúdiť prípady etnicky motivovaného násilia vrátane násilia páchaného príslušníkmi Policajného zboru vytvára spoločenské prostredie, kde sú takéto útoky tolerované. Spôsob akým predstavitelia štátu pristúpili k prípadom streľby v Hurbanove či policajného zásahu v Moldave nad Bodvou ukazuje nielen nedostatky v prešetrovaní a odsúdení takýchto útokov, ale aj nepriamu podporu nenávisťi šírenej najmä na sociálnych sieťach. Prípady, akým je nielen policajný zásah v Moldave nad Bodvou, tiež poukazujú na potrebu zriadenia nezávislej inštitúcie na prešetrovanie podozrení trestnej činnosti príslušníkov Policajného zboru. Ukazuje sa, že inšpekcia ministerstva vnútra, ktorej vedenie vymenúva minister vnútra (ktorý rovnako vymenováva prezidenta Policajného zboru) neplní túto funkciu.

Preto navrhujeme

zaviest' princíp nulovej tolerancie k individuálnemu, skupinovému a inštitucionálnemu násiliu páchanému v rozpore s princípmi ľudských práv garantovanými Ústavou SR a medzinárodnými dohovormi. Tento princíp, ktorý je sice čiastočne zakotvený v trestnom zákone, by mal byť premietnutý aj v konaní príslušných or-

gánov. Súčasne odmietnutie verejného verbálneho či iného ponižovania menšín a necitlivého jazyka by sa malo stať súčasťou kódexov politických strán, ako aj štátnych inštitúcií.

Súčasne navrhujeme

zriadenie nezávislej autonómnej kontrolnej inštitúcie, ktorá by zvýšila dôveru obyvateľov k polícii a zodpovedala by za kontrolu možného rasového motívu trestných činov a mučenia, krutého a neludského zaobchádzania zo strany polície. Polícia by mala tiež natáčať plánované zásahy a zabezpečiť audiovizuálny záznam v priestoroch, kde sú vypočúvané a zadržované osoby.

2 Rómska menšina

1. Oblasť zdravia

1.1 Prístup k pitnej vode

Prečo?

Prístup k pitnej vode je základným ľudským právom, ktorého zabezpečenie je predpokladom na dôstojný život v modernej demokratickej spoločnosti. Je neakceptovateľné, ak sú malé deti nútené piť škodlivú vodu z potoka, ktorý je navyše znečistený odpadmi, ako je to v prípade segregovaných rómskych osád. Takýchto obydľí je podľa údajov Atlasu rómskych komunit z roku 2013 alarmujúce percento. Pätnásť percent obydľí v rómskych osídleniach využíva ako zdroj vody miestny potok a 7,2 % nemá žiadny prístup k pitnej vode. Iba 58,5 % všetkých rómskych obydľí má prístup k pitnej vode z verejného vodovodu.¹

Preto navrhujeme

bezodkladne zabezpečiť prístup ku kvalitnej pitnej aj úžitkovej vode pre každú domácnosť.

1.2 Prístup k zdravotnej starostlivosti

Prečo?

Zdravotný stav obyvateľov rómskych osád je v porovnaní s majoritou dlhodobo veľmi zlý. Viaceré štúdie poukazujú na vyššiu perinatálnu a dojčenskú úmrtnosť, a tiež na výrazne kratšiu priemernú dĺžku života oproti majoritnej populácii, o 10 – 15 rokov. Medzi hlavné faktory horšieho zdravotného stavu rómskeho obyvateľstva v marginalizovaných komunitách sa považujú nízka úroveň zdravotného povedomia, znížený štandard osobnej a komunálnej hygieny v dôsledku nedostatočnej infraštruktúry a nedostatočného prístupu k pitnej vode. Ďalším faktorom je nedostatočná výživa a dôsledkom chudoby aj znížená reálna dostupnosť zdravotnej starostlivosti, napríklad z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov potrebných na cestovanie do zdravotníckych zariadení. Chorobnosť spojená s chudobou a s ďalšími exogénnymi príčinami (hlad, nevyhovujúca kvalita bývania, stravovacie návy-

1 Mušínska, A., et al. (2014). *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013*. Bratislava: UNDP, s. 22, dostupné na: http://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/atlas_rom-kom.pdf

ky) sa stáva zvlášť závažnou. Životné podmienky prispievajú k šíreniu infekčných a chronických ochorení a epidémií (žltáčka, zápal pľúc, zápal príušných žliaz, svrab, TBC a iné).

Preto navrhujeme

Stabilizovať a rozšíriť programy zdravotnej osvetly priamo v segregovaných komunitách a prostredníctvom asistentov osvetly zdravia, skvalitniť prevenciu – predchádzať vzniku ochorení a zdravotných komplikácií pred ich akútnym riešením, zabezpečiť dostupnosť využívania služieb zdravotnej starostlivosti, zlepšiť reálnu dostupnosť prostredníctvom odstraňovania prekážok, vrátane preventívnej zdravotnej starostlivosti a programu minimálnej dentálnej starostlivosti, zlepšiť komunikáciu medzi príslušníkmi marginalizovaných rómskych komunit a zdravotníkmi pracovníkmi a v dlhodobom horizonte znížiť rozdiel v zdravotnom stave medzi obyvateľmi osád a väčšinovou populáciou.

2. Vzdelávanie

2.1 Škola pre všetkých

Prečo?

Ukazuje sa, že spôsob vzdelávania na Slovensku nedokáže podporiť schopnosti každého dieťaťa. V prípade, že dieťa zažíva neúspech v škole, je za vinníka považované samotné dieťa, prípadne rodič (model tzv. chyba je v dieťati). Takéto „problematické“ deti či už pochádzajúce z málopodnetného prostredia, s poruchami učenia, alebo so zdravotným znevýhodnením, sú tak preradované do paralelného vzdelávacieho prúdu (špeciálnych tried v bežných školách alebo do špeciálnych škôl). Mnoho krajín nahradilo tento model už pred viac ako 20 rokmi tzv. inkluzívnym vzdelávaním, keď sa škola prispôbuje deťom tak, aby v nej dostalo každé individuálnu podporu pre jeho rozvoj. Výsledkom sú sebedomejšie deti, ktoré dosahujú výrazne lepšie výsledky aj v medzinárodných porovnianiach. Dostupné dáta poukazujú napríklad na to, že rómske deti, ktoré boli na Slovensku zaradené do špeciálnych škôl, dosahovali priemerné výsledky v bežných školách v Británii.²

Preto navrhujeme

postupnú zmenu existujúceho modelu smerom k vytváraniu školy pre všetky deti. Navrhujeme zabezpečiť, aby služby na vyrovnávanie šancí pre všetky deti (špeciálny pedagóg, logopéd, asistent, primerané úpravy a mnohé ďalšie) boli dostupné a nárokovateľné, pričom financie nebudú viazané na konkrétnu školu, ale dieťa.

2 Rómsky vzdelávací fond, Equity (2011). *Od segregácie k inklúzii: Rómski žiaci v Spojenom kráľovstve. Pilotný výskumný projekt*. Dostupné na http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/uk-report_sk_02.pdf

Služby by mali byť dostupné na lokálnej úrovni a poskytované flexibilne podľa meniacich sa podmienok a potrieb detí v školách.

Súčasťou reformy by malo byť ciele a lokalizované rušenie špeciálneho školstva, počínajúc variantom A. Navrhujeme, aby kvalitný pedagogický personál v špeciálnom školstve bol zaraďovaný do bežného vzdelávacieho prúdu. V triedach by mal prítom pôsobiť nielen učiteľ, ale aj asistent učiteľa. Zaraďovanie do tried by malo vychádzať na základe štatisticky náhodného výberu. Zabezpečiť sa tým prirodzené rozloženie detí rôznorodých talentov a schopností v každej triede bez ohľadu na ich etnický či iný pôvod. Takéto rozloženie podporuje každé dieťa. Súčasťou inkluzívneho vzdelávania musí byť aj vzdelávanie k ľudským právam, rešpektovanie odlišností a pozitívne vnímanie rôznorodosti. Toto opatrenie by výrazne zlepšilo vzdelávacie šance všetkých detí, nielen rómskych – t. j. detí, ktoré sú dnes onálepkované ako „nenormálne“ alebo „normálne“.

2.2 Podporiť desegregáciu rómskych detí vo vzdelávaní

Prečo?

Rozdeľovanie detí vo vzdelávacom procese do špeciálnych tried a špeciálnych škôl, ktoré sa vo svojom dôsledku prejavuje ako etnicky podmienené (až 59,4 % všetkých žiakov/čok v špeciálnych školách je rómskeho pôvodu a až 85,8 % v špeciálnych triedach bežných škôl),³ je v rozpore s najzákladnejším princípom Slovenskej republiky – rovnosti a rešpekte ľudskej dôstojnosti každého človeka. Delenie detí v školách podľa nášho názoru vysiela signál o menejcennosti niektorých detí za ich charakteristiky, ktoré nemôžu ovplyvniť. Súčasne škodí aj nerómskym deťom, ktorým od raného detstva vstúpuje predsudky, neopodstatnené pocity nadradenosti a pravdepodobne aj nenávisť. Vzdelávanie tak neplní svoju základnú funkciu podpory súdržnosti a solidarity v spoločnosti. Segregácia detí vo vzdelávaní je tiež v rozpore s množstvom medzinárodných dohôd a vytvára nelichotivý obraz o Slovensku. Napriek tomu oddeľovanie rómskych detí od nerómskych či už prostredníctvom špeciálneho školstva, v bežných triedach, školách, oddelených pavilónoch, ihriskách, jedálňach, tzv. kontajnerových školách, elokovaných pracoviskách stredných odborných škôl, ktoré vznikajú pri osadách, či dokonca oddelených vchodoch pre rómske deti, sú na Slovensku každodennou realitou. Doposiaľ sa týmto stavom seriózne nezaoberala ani jedna vláda. Napriek tomu, že najmä na východe Slovenska je takmer nemožné nájsť školu, ktorá by nesegregovala, štátna školská inšpekcia do dnešného dňa nenašla ani jeden takýto prípad.

Preto navrhujeme

popri opatreniach uvedených v bode 2.1 súčasne prijatie nasledujúcich krokov: vyjadriť verejný záväzok desegregovať vzdelávanie, presne a podrobne definovať

³ Friedman, E., Gallová – Krigerová, E., Kubánová M., & Slosiarik, M. (2009). *Škola ako geto*. Budapešť: Rómsky vzdelávací fond

pojem segregácia v školskom zákone a prijať opatrenia na zreformovanie štátnej školskej inšpekcie tak, aby dokázala plniť svoj účel. Zadefinovanie pojmu segregácia a jej záväznosť pre Štátnu školskú inšpekciu bude viesť k potrebe implementácie definície v monitorovacom procese. Vytvorí sa databáza s presnými údajmi, koľko žiakov je rozdelených do segregovaných tried (pričom segregácia, resp. diskriminácia sa, samozrejme, neskončí automaticky tým, že rómske a nerómske deti budú fyzicky spolu v triedach, ale potrebná je zmena obsahu a metód vzdelávania, ktoré sme uviedli v bode 2.1). Navrhujeme tiež zbierať presné údaje o počte segregovaných žiakov, ktoré budú viesť k uznaniu existencie diskriminácie rómskych žiakov v prístupe k vzdelávaniu.

Paralelne k procesom desegregácie navrhujeme zamerať sa v lokalitách s marginalizovanými rodinami na rozširovanie rodičovských zručností rodičov detí; podporu škôl v aktívnom zapájaní rodičov do školských projektov a do mimoškolských aktivít alebo cez aktivačné práce v role asistentov učiteľa, príp. cez vzdelávanie druhej šance. napr. pomocou zavedenia celodenného výchovno-vzdelávacieho systému pre deti; dobrovoľníckej podpory detí pri príprave do školy a ich mentoringu; zapájania detí do záujmových krúžkov; zabezpečenia výchovy a vzdelávania počas prázdnin.

Domnievame sa, že naštartovanie zásadných opatrení, ktoré navrhujeme v oblasti vzdelávania aj v časti Škola pre všetkých, si vyžaduje personálne zmeny aj v sekcii regionálneho školstva na ministerstve školstva, vedy, výskumu a športu a to najmä na Oddelení vzdelávania s vyučovacím jazykom národnostných menšín a vzdelávania rómskych komunít. Ukazuje sa, že sekcia nie je schopná už dlhodobo plniť funkcie vytvárania legislatívnych a ďalších podmienok pre rozvoj inkluzívneho školstva na Slovensku.

2.3 Škôlka pre všetky deti

Prečo?

Predškolská výchova je dôležitým nástrojom socializácie detí a príprava na ich ďalšie vzdelávanie. Ukazuje sa, že prístup detí z marginalizovaného a chudobného prostredia do škôlok výrazne zaostáva za majoritnou populáciou.⁴ Podobne ako v prípade základných škôl, vo viacerých lokalitách sledujeme delenie detí na základe etnicity do rozličných tried, prípadne existenciu odlišných škôlok pre rómske a nerómske deti. Delenie detí je nežiaduce, keďže vytvára a prehľbuje bariéry medzi deťmi a škodí rovnako rómskym aj nerómskym deťom.

4 Podľa dát Rozvojového programu OSN takmer 88,1 % žiakov a študentov z nerómskej populácie žijúcich v blízkosti rómskych osídlení navštevovalo materskú školu. V prípade rómskej populácie to bolo len 53,1 %, pričom v prípade segregovanej populácie len 45 %. Súčasne rómska mládež navštevovala materskú školu najčastejšie len 1 rok (22,8 %). V prípade nerómskej mládeže to boli 3 roky a viac (45,6 %). UNDP (2012). *Správa o životných podmienkach rómskych domácností v roku 2010*. Bratislava: UNDP, s. 104

Preto navrhujeme

pomocou legislatívneho ukotvenia stanoviť povinnosť štátu zabezpečiť bezplatné predškolské vzdelávanie pre všetky deti od troch rokov, ktoré o to prejavia záujem. To so sebou nesie i nutnosť zabezpečenia dostatočných kapacít verejných materských škôl, podpory aj neštátnych poskytovateľov rôznych zariadení predškolského vzdelávania či zabezpečenia bezplatnej dopravy.

3. Zamestnanosť a sociálne veci

3.1 Nahraďiť súčasný nefungujúci systém aktivačných prác viacúrovňovou aktiváciou a podporou zamestnanosti v marginalizovaných lokalitách

Prečo?

Ukazuje sa, že systém tzv. aktivačných prác zavedených v roku 2004 neplní svoj cieľ aktivácie a prechodu na trh práce. Spôsob realizácie aktivačných prác nemotivuje, keďže každý bez ohľadu na individuálne úsilie je rovnako ohodnotený sumou približne 62 eur. Obce nedisponujú dostatočným personálom na to, aby mohli zadelovať prácu. V mnohých lokalitách nie je ani dostatok práce, ktorú by mohli účastníci aktivačných prác realizovať. Taktiež aktivačné práce nie sú dostupné pre každého poberateľa dávky v hmotnej núdzi a nemožno ich vykonávať nepretržite.⁵ Súčasne aktivačné práce sú pre poberateľov dávky v hmotnej núdzi často jedinou možnosťou si prílepiť, a preto neodporúčame ich zrušenie predtým, než budú nahradené lepším mechanizmom prechodu na trh práce.

Vychádzajúc z dobrých skúseností z lokalít, ako je Spišský Hrhov, ako aj pri realizácii protipovodňových opatrení,

Navrhujeme

posilniť existujúci systém možnosťou napr. prechodu najvýkonnejších účastníkov aktivačných prác do stabilnejších miest na plný alebo skrátený úväzok.

Účastníci by mohli prechádzať na pozície čiastočne dotované v rámci aktívnej politiky trhu práce do obecných, resp. sociálnych podnikov. Súčasne navrhujeme zvýšiť výdavky a podporiť rekvifikáciu a školenia viazané na požiadavky lokálneho trhu práce. Vhodné by bolo podporiť vzájomné zdieľanie dobrých príkladov zamestnávania dlhodobo nezamestnaných medzi obcami.

5 Správa občianskej spoločnosti o implementácii stratégie Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020 a revidovaného akčného plánu. Budapešť: Sekretariát Dekády rómskej inklúzie, s. 60 – 62. Dostupné na http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9270_file22_sk_civil-society-monitoring-report_sk.pdf

Navrhujeme tiež

rozšíriť nástroje a finančnú podporu pre vzdelávanie Rómov s nízkym vzdelaním, napr. podporou programov vzdelávania druhej šance; vzdelávacie a školiace programy prispôsobiť požiadavkám lokálneho trhu práce; zaradiť vzdelávanie a rozvoj zručností do aktivačných prác vrátane podpory spolupráce medzi mladšími účastníkmi aktivačných prác bez pracovných skúseností s pracovne skúsenými zamestnancami; podporu rozvoja sociálnych a mäkkých zručností; uznávanie predošlých pracovných skúseností, rekvalifikáciu.

Súčasne navrhujeme

výraznejšiu podporu tzv. sociálneho verejného obstarávania najmä pri infraštruktúrnych projektoch, ktoré vyžadujú aj nižšie kvalifikovanú pracovnú silu. Sociálne verejné obstarávanie znamená zaviazanie dodávateľa tým, že je povinný zamestnať určitý podiel nezamestnaných Rómov v závislosti od objemu zákazky.⁶ Tak tiež navrhujeme zaviesť možnosť kontrahovania vybraných programov služieb zamestnanosti neštátnych poskytovateľov (vrátane mimovládnych organizácií dobre poznajúcich miestnu rómsku komunitu) a stanoviť, aby úrady práce dohliadli na kontrahovanie a monitoring plnenia a kvality kontrahovaných služieb.

Paralelne k procesom aktivácie a vytvárania pracovných príležitostí navrhujeme zintenzívniť **opatrenia na odstránenie etnickej diskriminácie na trhu práce** napríklad sfunkčnením inšpektorátov práce vo vzťahu k ich spôsobilostiam vykonávať inšpekciu práce a klást dôraz na proaktívne vykonávanie takejto inšpekcie.

3.2 Zrušiť ustanovenie zákona o pomoci v hmotnej núdzi o povinnosti odpracovania základnej dávky

Prečo?

Zákon o pomoci v hmotnej núdzi z roku 2013 zakotvil v § 10 ods. 3 povinnosť odpracovania základnej časti dávky v hmotnej núdzi. Toto opatrenie je podľa nášho názoru formou nútenej práce, čo je v rozpore s ľudskými právami. Je tiež nehumánne a nesolidárne. Dáva priestor na zneužívanie, keďže povinnosť odpracovať základnú dávku neplatí pre každého, ale selektívne len pre toho, komu obec „prácu“ ponúkne. Súčasne model povinnosti odpracovania základnej dávky v hmotnej núdzi vychádza z neúspešnej skúsenosti s aktivačnými prácami a rozširuje ho. Nerieši pritom ani problém nezamestnanosti v marginalizovaných lokalitách, ani extrémnej viacgeneračnej chudoby.

⁶ Pozri bližšie napríklad podklady, ktoré pripravilo občianske združenie EPIC pri výzve na podporu infraštruktúry marginalizovaných rómskych komunit s väzbou na Lokálne stratégie komplexného prístupu zo dňa 3. 7. 2014, príloha sociálny aspekt vo verejnom obstarávaní, dostupné na <http://www.roпка.sk/aktualne-vyzvy/&id=55&page=1>

Preto navrhujeme

zrušenie povinnosti odpracovať základnú dávku v hmotnej núdzi a výraznejšie podporiť vytváranie medzitru práce s viacúrovňovou aktiváciou, ako bližšie vysvetľujeme pri opatrení 3.1.

3.3 Podporiť postupné oddlžovanie v marginalizovaných lokalitách

Prečo?

Zadlženosť v marginalizovaných komunitách je enormná a neustále sa prehľbuje. Dôsledky sú komplexné od podvýživy, zlých bytových podmienok, slabej účasti v škôlke a škole po obmedzenie prístupu k zdravotnej starostlivosti. Dôvodov takejto situácie je množstvo a nemyslíme si, že je reálne očakávať pokrok v krátkom čase. Napriek tomu si myslíme, že by štát mohol výraznejšie podporiť procesy, ktoré by prispeli k oddlžovaniu aspoň časti marginalizovanej populácie.

Preto navrhujeme

spoločne s opatreniami, ktoré by mali zvýšiť účasť dlhodobo nezamestnaných Rómov na trhu práce, ďalšie kroky. Po prvé, zlepšenie prístupu chudobných obyvateľov vrátane tých, ktorí žijú v marginalizovaných rómskych komunitách, k štandardným bankovým službám. Pre chudobných obyvateľov marginalizovaných lokalít sú štandardné bankové služby nedostupné. Nesplňajú podmienku príjmov alebo majetku na to, aby mohli získať pôžičky za štandardné úroky a poplatky napríklad na opravy svojich nehnuteľností, poplatky na ich legalizáciu či premostenie finančnej tiesne. Jedinými dostupnými finančnými službami sú výlučne tzv. rýchle pôžičky nebankových a bankových subjektov a splátkových spoločností s výrazným a neprimeraným úrokovým zaťažením a ďalšími poplatkami. Navrhujeme prijať opatrenia smerujúce k vytváraniu dostupných a bezpečných bankových produktov aj prostredníctvom daňových zvýhodnení a obmedzením činnosti nebankových subjektov. Navrhujeme tiež prostredníctvom činnosti komunitných centier a výkonu terénnej sociálnej práce financovaných z prostriedkov ŠF zvýšiť finančnú gramotnosť a znalosť problematiky výkonu rozhodnutí (exekúcií) v cieľovej skupine. Navrhujeme tiež zreformovať inštitút osobného bankrotu tak, aby sa stal prístupnejší aj pre chudobných.

3 LGBTI ľudia

1. Životné partnerstvo pre všetkých

Prečo?

Láska zohráva kľúčovú úlohu pre šťastný život ľudí bez ohľadu na ich sexuálnu orientáciu. Gejské a lesbické páry zdieľajú rovnaké hodnoty ako ostatné páry, rovnako si cenia svoje rodiny a výpomoc svojim blízkym. Chcú povedať pred zákonom: „Toto je človek, ktorého ľúbim“, osláviť to so svojou rodinou a priateľmi, stáť vedľa seba v dobrom i zlom, spoločne zostarnúť a dôstojne dožiť. Taktiež na Slovensku existujú gejské a lesbické rodiny, ktoré vychovávajú deti. V rozpore s najlepším záujmom dieťaťa štát neuznáva ich existenciu. Nemôžu či dokonca nesmú rozhodovať o dôležitých veciach svojich detí, akými sú zdravotná starostlivosť či vzdelávanie. V prípade ak jeden z biologických rodičov dieťaťa zomrie, dieťa nemôže byť automaticky zverené do starostlivosti žijúcemu rodičovi. Naopak, dieťa sa stane sirotou a pravdepodobne bude umiestnené do starostlivosti poručníka alebo pestúnskej rodiny. Chýbajúce právne uznanie tiež spôsobuje problémy v prípade, ak rodičia žijú oddelene: dieťa tak nemá prospech z opatrení zabezpečených zákonmi o rozvode, pričom postavenie oboch rodičov vzhľadom na opatrovnícke právo, kontakt a výživné ostáva následne absolútne nedefinované.⁷ Neuznanie takejto možnosti robí z gejských a lesbických párov a ich detí nielen druhoradých občanov a občianky, čo sa týka rovnosti práv, ale aj spoločenského uznania.

Preto navrhujeme

prijatie zákona o životnom partnerstve. Zákon o životnom partnerstve umožní párom postarať sa o seba a svoje rodiny. Takéto spoločenské uznanie zaručí rovnosť práv a povinností s heterosexuálnymi párami. Okrem hmotnej ochrany poskytnete čiastočne aj citový, spoločenský a duchovný rozmer, ktorý manželstvo pre mnohých má. Je tiež spôsobom ochrany detí žijúcich v gejských a lesbických domácnostiach.

Navrhované životné partnerstvo je spoločným záujmom párov rovnakého aj rôzneho pohlavia a ich rodín. Nový inštitút životných partnerstiev znamená ponuku aj pre skupinu tých párov, ktoré z rôznych dôvodov odmietajú uzavrieť manželstvo ako tradičnú formu právneho uznania ich spoločných životných cieľov aj záväzkov, čo však neznamená, že nestoja o právnu ochranu.

⁷ Pozri stanovisko UNICEF: [http://www.unicef.org/media/files/Position_Paper_Sexual_Identity_and_Gender_Identity_12_Nov_2014\(3\).pdf](http://www.unicef.org/media/files/Position_Paper_Sexual_Identity_and_Gender_Identity_12_Nov_2014(3).pdf)

2. Právne uznanie rodovej identity v súlade s európskymi ľudskoprávnymi štandardmi bez diskriminácie v zdravotnej starostlivosti, školstve, zamestnaní a ďalších oblastiach života

Prečo?

Transrodoví ľudia nie sú na Slovensku považovaní za plnohodnotné a rovnocenné bytosti. Transrodoví ľudia čelia na Slovensku nedostatku uznania až násiliu vo všetkých oblastiach života.

Zdravotná starostlivosť o transrodových ľudí nespĺňa minimálne štandardy ľudských práv. Je len veľmi ťažko dostupná, nedostatočne pokrývaná zo zdravotného poistenia a je zbytočne zdĺhavá. Keďže neexistujú žiadne objektívne nástroje na to, ako určiť rodovú identitu osoby, trans ľudia trávajú veľkú časť zdravotnej starostlivosti „dokazovaním“ svojej identity; najčastejšie prehnanými stereotypmi o mužoch a ženách. Zdravotná starostlivosť takto nereflektuje skutočné potreby transrodových ľudí a oberá ich o základnú dôstojnosť.

Ak transrodoví ľudia potrebujú získať doklady, ktoré sú v súlade s ich identitou, čelia administratívnym prekážkam, núteným rozvodom či dokonca núteným medicínskym zákrokom, napr. nútená sterilizácia. Slovenská legislatíva momentálne neumožňuje dôstojný život trans ľuďom – sú nedostatočne chránení v zdravotnom systéme, ktorý umožňuje vysoký stupeň svojvôle zdravotníckeho personálu.

Na Slovensku taktiež nie je právne umožnená zmena údajov na vysvedčeniach a diplomoch či potvrdeniach o zamestnaní. Mnoho transrodových ľudí je teda vystavených nútenému odhaleniu a následnej diskriminácii v školách a v zamestnaní. Núti ich to vzdávať sa ďalšieho štúdia alebo zaprieť získaný diplom či odpracované roky pri hľadaní zamestnania. Keďže identifikačné dokumenty transrodových ľudí často neodrážajú ich skutočné ja, bežné administratívne úkony môžu byť zdrojom podozrení z podvodu či dokonca násilia.

Podobnej situácii čelia i transrodové deti a mládež v školskom systéme, ktorý nielenže nijakým spôsobom neadresuje diskrimináciu a násilie, ktorým sú na dennej báze vystavené, ale ani neposkytuje žiadne potrebné informácie k tejto téme.

K situácii transrodových ľudí neexistuje žiaden dlhodobý systematický zber dát, čo prispieva k jej zneviditeľňovaniu.

Preto navrhujeme

nastavenie procesov uznania rodovej identity v súlade s európskymi ľudskoprávnymi štandardmi.

3. Prijatie vládneho akčného plánu pre práva LGBTI ľudí

Prečo?

LGBTI ľudia majú rovnaké ľudské práva ako všetci ostatní ľudia vrátane práva na to, aby pri uplatňovaní týchto práv neboli diskriminovaní a diskriminované. Práva LGBTI ľudí sú už chránené existujúcimi medzinárodnými záväzkami SR, čím sa zabezpečuje široký rozsah ich uplatnenia. Nejde teda o vytváranie nových ľudských práv alebo vytváranie nejakých nadštandardných práv, ale o to, že univerzálne ľudské práva sa nespochybniteľne vzťahujú aj na LGBTI ľudí a ich špecifické životné situácie. Podľa dostupných reprezentatívnych dát Agentúry EÚ pre základné práva z roku 2012, LGBTI ľudia na Slovensku sú veľmi často hanení a hanobení vo verejných prejavoch, vystavovaní diskriminácii či vystavovaní násiliu a zločinom z nezávislosti. V množstve sledovaných indikátorov násilia a diskriminácie voči LGBTI ľuďom pritom výrazne zaostávame za európskym priemerom. Napríklad podľa 47 % opytovaných LGBTI ľudí, ich diskriminácia na základe sexuálnej orientácie na Slovensku bola veľmi častá. V prípade európskeho priemeru malo takýto pocit 36 % LGBTI respondentov. Až 15 % LGBTI respondentov uviedlo, že útoky a obťažovanie na základe sexuálnej orientácie sú na Slovensku veľmi časté, pričom 44 % uviedlo, že sú dosť časté. Aj v tomto indikátore sme zaostávali za európskym priemerom, ktorý dosahoval 9 % v prípade veľmi častých útokov a 35 % – dosť častých útokov.⁸ Predreferendová kampaň na prelome rokov 2014 a 2015 poukázala na značný stupeň intolerancie a verejne tolerovaného ponížovania LGBTI ľudí a súčasne zásadné nedostatky v úrovni ochrany základných ľudských práv LGBTI ľudí.

Preto navrhujeme

prijatie vládneho akčného plánu pre LGBTI ľudí, ktorý bol pripravený výborom pre práva LGBTI ľudí na Ministerstve spravodlivosti SR. Plán sa zameriava na oblasť prevencie, t. j. vzdelávania v oblasti a zvyšovania povedomia a o právach LGBTI ľudí. Súčasťou sú aj opatrenia zamerané na predchádzanie a potieranie zločinov z nezávislosti proti tejto menšine.

⁸ Detailné dáta zozbierané Agentúrou Európskej únie pre základné práva dostupné na: <http://fra.europa.eu/DVS/DVT/lgbt.php>

4 Práva žien

Postavenie žien a dievčat na Slovensku v mnohých oblastiach zďaleka nie je rovnocenné s mužmi a porušovanie ich ľudských práv možno identifikovať vo všetkých oblastiach života. Napríklad rodové očakávania a predsudky obmedzujú ženy pri výbere povolania, odmene za prácu, pri kariérom raste, ale aj celkovom uplatnení v pracovnom živote, čoho dôsledkom je narastajúca chudoba žien. Očakávania a predstavy o tom, na čo ženy „majú“, čo sú ich roly a kde a ako by sa mali realizovať, sú jednými z mnohých bariér, ktorým ženy čelia nielen pri vstupe do verejného a politického života, ale ktoré obmedzujú užívanie ich práv vo všetkých ďalších oblastiach. Napĺňanie ľudských práv žien a zabezpečenie rodovej rovnosti vyžaduje prijatie množstva opatrení vo vzdelávaní, v politickom živote, politikách zamestnanosti, v sociálnej oblasti, v rodinných politikách či v oblasti zdravia. V rámci platformy Slovensko pre všetkých sme sa zamerali na riešenie jedného z najvypuklejších a dlhodobo neriešených problémov – problému rodovo podmieneného násillia. Nevyhnutným a prvotným predpokladom na riešenie tohto problému je veľmi konkrétny krok, a to ratifikácia Istanbulskeho dohovoru. V žiadnom prípade to však neznamená, že by téma nerovnosti a porušovania ľudských práv žien bola realizáciou tohto kroku vyriešená.

1. Urýchlená ratifikácia Dohovoru Rady Európy o predchádzaní násilliu na ženách a domácomu násilliu a boji proti nemu (tzv. Istanbulský dohovor)

Prečo?

Podľa dostupných dát Agentúry EÚ pre základné práva je rodovo podmienené násillie na Slovensku každodennou realitou pre značné percento žien. Takmer 34 % respondentiek reprezentatívneho výskumu z roku 2012 uviedlo, že malo skúsenosť so sexuálnym alebo s fyzickým násillím či už od svojho partnera, alebo iného muža. Dvadsaťdva percent zažilo fyzické a 7 % sexuálne násillie od svojho partnera. Až 47 % žien uviedlo, že zažilo od svojho partnera psychické násillie. Údaje za SR sú tak ešte nepriaznivejšie než priemerné hodnoty pre krajiny EÚ. Navyše povedomie verejnosti o násillí na ženách a vysoká miera tolerancie spoločnosti k tomuto javu môžu zistenia ešte skresľovať.⁹ SR pritom stále nemá efektívne mechanizmy na predchádzanie a potieranie rodovo podmieneného násillia. Naopak, iracionálne a nepodložené tézy o prenikaní akejsi „rodovej ideológie“ malou časťou konzervatívneho hnutia viedli k spomaleniu potrebnej aktivity štátu v tejto oblasti.

⁹ Dáta pre Slovenskú republiku ako aj ďalšie krajiny EÚ sú dostupné tu: <http://fra.europa.eu/en/vaw-survey-results>

Preto navrhujeme

urýchlenú ratifikáciu Istanbulskeho dohovoru, ku ktorej sa SR zaviazala ešte v roku 2013. Treba uviesť, že dohovor vo výraznej miere uprednostňuje prevenciu prípadov násilia voči ženám najmä zvyšovaním odborných a profesionálnych kapacít pre prácu s osobami, ktoré prežili alebo ktoré zažívajú násilie, zvyšovaním povedomia, začlenením problematiky do výučby v školách, ako aj prácu s masmédiami. Súčasťou komplexných opatrení sú však aj tie, ktoré priamo pomôžu osobám postihnutým násilím. Napríklad tým, že umožnia polícii zabezpečiť opustenie domácnosti násilníkom, nie jeho obeťou, vytvorením bezpečných útulkov a krízových centier pre osoby, ktoré prežili znásilnenie alebo iné formy sexuálneho násilia. Dohovor predpokladá integrovaný postup kľúčových aktérov vrátane orgánov štátnej správy, samosprávy, ako aj mimovládneho sektora.

5 Migranti a migrantky

1. Aktualizovať a dôsledne implementovať politiku na integráciu migrantov

Prečo?

Integrácia je procesom, ktorý výrazne ovplyvňuje možnosti migrantov, ktorí sú obyvateľmi krajiny, stať sa jej skutočnou súčasťou. Integrácia znamená vytváranie vzájomných vzťahov s ostatnou populáciou a umožňuje skutočnú participáciu na živote spoločnosti. Zároveň uľahčuje prístup na trh práce, do vzdelávacieho systému a v ostatných oblastiach. Kvalitná integrácia, ktorej cieľom je zapojiť a nie vylučovať, má výrazný vplyv aj na sociálnu súdržnosť a harmonické vzťahy v spoločnosti. Mnohé západoeurópske krajiny po druhej svetovej vojne výrazne podcenili práve integračné politiky a v mnohých prípadoch čelia konfliktom vyplývajúcim zo sociálneho vylúčenia migrantov. Integrácia nie je len jednosmerný proces „asimilácie“ migrantov do spoločnosti, ale vyžaduje obojstranné prispôsobovanie novovzniknutým podmienkam. Bez toho, aby majorita vytvorila dostatočné podmienky na participáciu, skutočná integrácia nemôže nastať. A na druhej strane, bez aktívnej účasti migrantov na tomto procese sa nikdy nestanú súčasťou skutočnej spoločnej komunity.

Slovensko prijalo už niekoľkokrát za sebou politický dokument, ktorý slúži na zavádzanie opatrení smerujúcich k integrácii migrantov do spoločnosti. Integračná politika z roku 2014 však bola oproti pôvodnej verzii značne oklieštená pre nezáujem rezortov zaviazat' sa k realizácii niektorých opatrení. Zároveň jej implementácia stále nebola dostatočná.

Preto navrhujeme

aktualizovať súčasnú integračnú politiku pri zohľadnení meniacej sa situácie v oblasti migrácie a integrácie v Európe. Navrhujeme, aby proces aktualizácie bol vysoko participatívny a aby sa na príprave opatrení priamo podieľali aj rezorty, ktorých sa týka (ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, ministerstvo školstva, ministerstvo zdravotníctva, ministerstvo výstavby a ďalšie relevantné ministerstvá a štátne inštitúcie). Zároveň je potrebné, aby sa na procese navrhovania opatrení podieľali aj komunity migrantov žijúcich na Slovensku.

Zároveň navrhujeme, aby každý rezort prijal akčný plán implementácie prijatých opatrení s presne stanovenými termínmi ich realizácie. Kontrola realizácie jednotlivých opatrení by mala byť zabezpečená v pravidelnej periodicite vytvorením nezávislého monitorovacieho mechanizmu.

2. Zriadiť poradný orgán cudzincov pri Rade vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť

Prečo?

Politická participácia cudzincov je oblasťou, ktorá v integračných politikách SR stále absentuje. Od roku 2007 nebol v tejto téme zaznamenaný žiadny progres. V poslednom hodnotení migračných a integračných politik MIPEX Slovensko skončilo v oblasti politickej participácie cudzincov na 31. mieste spomedzi 38 hodnotených krajín. Cudzinci s trvalým pobytom síce môžu voliť v komunálnych a regionálnych voľbách, avšak nemôžu vstupovať do politických strán, vytvárať politické združenia a nie sú systematicky prizývaní k procesom vytvárania integračných politik. K vytvoreniu konzultačného orgánu cudzincov pri Rade vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť zaväzuje aj Integračná politika SR z roku 2014.

Preto navrhujeme

vytvoriť poradný orgán pri Rade vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť, ktorý by bol zložený zo zástupcov migrantských komunit žijúcich na Slovensku. Členmi by mali byť cudzinci s rôznymi typmi povolení na pobyt, aby bola zohľadnená rozmanitosť pozícií, situácií a výziev, ktorým cudzinci na Slovensku čelia. Takýto poradný orgán by mal mať štatút stáleho odborného orgánu Rady vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť pre otázky týkajúce sa migrácie a integrácie cudzincov. Mal by plniť funkciu konzultatívneho orgánu vo veciach participácie cudzincov na riešení vecí, ktoré sa ich týkajú.

3. Zlepšiť komunikáciu o migrácii a integrácii cudzincov

Prečo?

Vzhľadom na nízky celkový počet cudzincov žijúcich na Slovensku a malú pozornosť, ktorá sa venuje ich integrácii do spoločnosti, často vznikajú rôzne stereotypy a mylné informácie o tom, kto cudzinci sú, prečo do krajiny prichádzajú a aké sú možnosti ich zapojenia do spoločnosti. Verejnosť, ale ani predstavitelia verejných inštitúcií (štátnej správy a samosprávy) často nerozoznávajú medzi rôznymi typmi migrantov (napríklad migranti z krajín EÚ a migranti z tzv. tretích krajín, utečenci a podobne). Dôsledkom toho sú mnohé mýty a obavy, ktoré sa v súčasnosti o migrantoch šíria a komplikujú aj implementáciu mnohých pozitívnych opatrení, ktoré sú oficiálne schválené na národnej úrovni alebo postupne pripravované na lokálnej úrovni. Migrácia prináša so sebou mnohé výzvy, ale aj pozitíva, ktoré môžu riešiť

mnohé sociálne a ekonomické problémy Slovenska a zároveň prispieť k lepšej sociálnej súdržnosti.

Preto navrhujeme

podporovať opatrenia, ktoré budú viesť k zlepšeniu komunikácie čo sa týka cudzincov žijúcich na Slovensku a tých, ktorí sem budú postupne prichádzať. V predchádzajúcich opatreniach sme navrhli dôsledne implementovať integračnú politiku a zriadiť poradný výbor pre cudzincov v rámci Rady vlády pre ľudské práva. Práve tento výbor môže plniť dôležitú úlohu pri zlepšovaní komunikácie o migrácii a slúžiť ako platforma na diskusiu s verejnými inštitúciami o možnostiach zlepšovania komunikácie o téme migrácie. Akčné plány na plnenie integračnej politiky by tiež mali obsahovať prvok efektívnej komunikácie smerom k verejnosti. Agentúra Neopublic Porter Novelli v spolupráci s Ligou za ľudské práva vydali v roku 2014 Komunikačnú stratégiu o prínosoch a pozitívach migrácie,¹⁰ ktorá môže slúžiť ako základ na prijímanie pozitívnych opatrení v oblasti zlepšovania informovanosti o tejto téme.

10 Dostupné na: http://www.hrl.sk/sites/default/files/publications/hrl_komunikacna_strategia_skratena_verzia_web.pdf

6 Ľudia so zdravotným postihnutím

1. Pokračovať v implementácii Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím

Prečo?

Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím¹¹, ktorý SR ratifikovala v roku 2010 je najkomplexnejším dokumentom zaoberajúcim sa právami ľudí s postihnutím a poskytuje podrobný rámec oblastí, v ktorých je potrebné rozvíjať ich práva. Slovenská republika sa posúva k implementácii jednotlivých práv ľudí s postihnutím. No je dôležité plne implementovať Dohovor aj do praxe a každodenného života všetkých osôb s postihnutím vrátane detí.

Preto navrhujeme

pokračovať v implementácii Dohovoru a ostatných strategických dokumentov v oblasti práv ľudí so zdravotným postihnutím.

V súvislosti s opatrením **Škola pre všetkých** navrhujeme implementovať článok 24 Dohovoru a zabezpečiť začleňujúci vzdelávací systém pre všetky deti s využitím primeraných úprav v bežných základných školách. Takisto navrhujeme pokračovať v deinštitucionalizácii systému sociálnych služieb na základe implementácie článku 19 – právo na život v komunite.

2. Podporiť uznanie a používanie posunkového jazyka

Prečo?

Na Slovensku padá kvalita vzdelávania a používania posunkového jazyka vrátane finančného zabezpečenia tlmočníkov posunkového jazyka. Tlmočníci a študenti strácajú chuť a motiváciu venovať sa tlmočeniu.

11 Dostupné na <http://www.snsip.sk/CCMS/files/dohovor2.pdf>

Preto navrhujeme

v súvislosti s opatrením Škola pre všetkých zabezpečiť kvalitné vzdelávanie budúcich tlmočníkov posunkového jazyka a zabezpečiť tlmočníkov v školách ako formu primeraných úprav pre nepočujúce deti. Takisto navrhujeme prijať zákon o komunikačnom systéme pre ľudí so sluchovým postihnutím.



SLOVENSKO PRE

Všetkých

acec

Association for
Culture
Education
Communication



možnosť voľby
FREEDOM OF CHOICE

NADÁCIA
MILANA
ŠIMEČKU



MILAN
ŠIMEČKA
FOUNDATION



Občan, demokracia
a zodpovednosť



CVEK

centrum pre výskum
etnicity a kultúry

**AMNESTY
INTERNATIONAL**



eduRoma
Roma Education Project

SGI

SLOVAK GOVERNANCE INSTITUTE
INSTITUT PRE DOBRE SPRÁVOVANÚ SPOLOČNOSŤ

**iniciatíva
inakosť**



Equity



TRANSFÚZIA